

FOLYÓIRATSZEMLE

HELYNÉVTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK 6. Szerkesztette: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA Debrecen, 2011. 226 lap

A már egy ideje éves folyóirattá érett, 2005-ben indult sorozat hatodik száma a Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke által hagyományosan megrendezett síkfőkúti helynévtörténeti szeminárium ötödik alkalmának előadásából tartalmaz tizenháromat. A tanulmányok többsége a korábbi kötetekből is ismert szerzők tollából származik, és a tematika kijelölésében – a viszonylag liberális szervezői és szerkesztői elvek ellenére – is meggyökeresedett, hasonló témaköröket ölel fel. A kimondott-kimondatlan irányvonalról tematikusan csak néhány szerző tér el jellegzetes kutatási területével. E kötetben például BÖLCSKEI ANDREA cikke (197–212). A szerző az angol szakirodalom alapján a Brit-szigetek törzs- és népnévi eredetű helyneveit mutatja be a magyar olvasó számára. Kiemeli a különféle etnikumok adta nevek szerkezeti, névföldrajzi, kronológiai jellegzetességeit, érzékeltetve a névrendszerek egymásra hatását is.

A sorozat címében is jelzett helynévtörténeti tematikához lazábban kapcsolódó két személynév-történeti tanulmány a kötet végén jelenik meg. SLÍZ MARIANN az 1250–1342 között keletkezett személynéveket tartalmazó korpusza alapján a patrocíniumok és a névgyakoriság összefüggéseit vizsgálva (163–73) megállapítja, hogy azonos időszakban a két állomány nem áll egyenes arányosságban egymással, mivel a szentkultusz és a névdívat időben nem párhuzamosan alakul, a névadás divatja az előbbihez képest olykor jelentős késésben van. A női neveknél ezek az összefüggések kevésbé jelentősek. Az elemzés végére került a kevés adatot mutató *Klára*, *Kunigunda*, *Skolasztika* nevek vizsgálata, melyek adatszámuknál fogva messzemenő következtetésekre nem alkalmasak. GULYÁS LÁSZLÓ SZABOLCS tanulmánya (175–95) Bács és Bodrog vármegye 1520-as évekbeli helynévi eredetű paraszti családneveivel foglalkozik. A személynévi adatok alapján különbségek látszanak a két megye népességének mozgásában: Bácsban erősebb a belső elvándorlás, a biztonságosabb mezővárosokat célozzák meg a migránsok, Bodrog ezzel szemben inkább a töröknek jobban kitett déli megyék befogadója. A szerző kimutatja azt is, hogy a helységnévi eredetű, költözésre utaló családnevek alapján átlagosan 25 kilométeres vonzáskörzetet lehet rajzolni egy-egy település köré.

A kötet szerkesztői a magyar helynévtörténethez lazábban kapcsolódó egységhez sorolták PINKE ZSOLT és SZABÓ BEATRIX írását is (213–23). A szerzők középkori tájrekonstrukcióra törekszenek a Hortobágy–Sárrét-vidék ártér-rehabilitációs modelljének kidolgozása érdekében. Ennek során a helynevek vallomását is igyekeznek figyelembe venni. Gondolatmenetüket a Debrecen és Túrkeve környékén megjelenő, egymástól eltérő településtörténeti változások bemutatására, értelmezésére építik. Ehhez a gondolatsorhoz

a *-falu*, *-falva* utótagú helynevek tájvonalkozásai csak lazábban kapcsolódnak; talán érdemesebb volna azokat jobban bemutatni egy, az egész Kárpát-medence tájtörténetéhez kapcsolódó helynévtörténeti vonatkozásokat tartalmazó összefoglalóban. A Hortobágy és a Sárrét eltérő késő középkori településtörténeti változásai (pusztásodás és virágzás) a táj átrendeződésével jártak – új településhálózat, új központok, más útvonalak –, ezek nyilván a helynévállományra is hatottak.

Az ómagyar kori helynévtörténet újabb kutatási témái közül kiemelhetjük azokat, amelyek jelentős források helynévanyagával, helynévhasználatával, a korábbi megállapítások újragondolásával foglalkoznak. Az ilyen tanulmányok a sorozat köteteiben fontos szerepet töltenek be, a periodika így egyben az ezen forrásokot feldolgozó (leendő) munkák részleteit is bemutató fórum (vö. a legújabbak: HOFFMANN ISTVÁN: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. Debrecen, 2010; SZENTGYÖRGYI RUDOLF: A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása. PhD-értekezés. Budapest, 2010). E szempont kapcsolja össze KOVÁCS ÉVA, SZŐKE MELINDA és HOLLER LÁSZLÓ egymást követő tanulmányait. KOVÁCS ÉVA az 1211. évi Tihanyi összeírás helyneveit névrendszertani szempontból írja le a természeti és műveltségi nevek kettős-ségében, névfajták szerint, szerkezetük, etimológiájuk jellemzésével, a Tihanyi alapítólevél névrendszerével való összevetésben (47–58). SZŐKE MELINDA az 1075. évi Garamszentbenedeki adománylevél kronológiai rétegeit vizsgálja (59–65). Az oklevélben két fő réteget, egy 11. és 13. századit különít el. Nyelvi fogódzóit a véghangok megléte, illetve hiánya, egyes lexémák jelenléte (a latin *terminus* és *meta*), valamint a *c*, *cs* és *sz* hang jelölése jelenti. A magyar szórványok korának megítélésében szerepet játszó szempontok összetettsége, a szöveg átíróinak, hamisítóinak szándékai és képességei megnehezítik, hogy pontot tegyünk a kérdés végére. HOLLER LÁSZLÓ cikke a többek által vizsgált Tihanyi alapítólevélhez kapcsolódik; jelen írásában *mortis* birtok lokalizálásával foglalkozik (67–110). A kilenc határpont kijelölésében egységes módszert alkalmaz, az elődök megállapításait áttekintve a szórványok magyarázatára (részben) új megoldásokat javasol, amelyekhez hipotetikus helymeghatározásokat ad. Értelmezéseiben részint visszanyúl korábbi elképzelésekhez (pl. az *ohut* elem személynévi olvasata). Egyes kérdésekben előre vihetne bennünket, ha a földrajzi köznevek névföldrajzának területén többet tudnánk (pl. a *nyír* közszónak – az adott korban – lehetett-e a Dél-Dunántúlon ’mocsár’ jelentése). Az értelmezések közül a legmerészebbnek a *petre zenaia hel* magyarázatát tarthatjuk. A szerző ugyanis a *petre* lexémát egy feltételezett ’szénatároló állvány’ jelentésű közszóból származtatja. Az elgondolás gyengesége a szerkezet jelentésének szokatlanságában rejlik.

A kiemelt forrásokot elemző tanulmányokat etimológiai írások vezetnek be a kötet elején. SZENTGYÖRGYI RUDOLF a *Cikádor* név eredetét vizsgálja a ciszterci névadás szűrőjén keresztül: a névalakot a mai Bátaszék területére tehető egykori monostor korai *Székudvar* névformájából vezeti le (7–34). A *Cikádor* név kialakulását belső nyelvi fejlemények és a monostor német/francia szerzeteseitől kiinduló adaptációk soraként magyarázza. RÁCZ ANITA a 12 *Magyarad* ~ *Magyaród* alakú ómagyar helynév eredetének kérdését járja körül (35–45). Magyarázataukban alapvetően a személynévi/törzsnévi/népnévi és a növénynévi etimológia elkülönítése jelent nehézséget. A szerző morfo(fono)lógiai és szóföldrajzi érveket is bevon elemzésébe. A *mogyoró* kései, 16. századi *gy* affrikálás első előfordulása (a korai *munorau* ~ *monarau* alakokhoz képest) akadályozza a tulajdonnevek alapszavainak egyértelmű tisztázását, más érvek viszont a korai szó belseji affrikátát tartalmazó helynévi formák népnévi származtatásának elvetésére késztetnek.

A forrásokot elemző egységet különféle helynévtörténeti problémák bemutatása követi. KISS GÁBOR és ZÁGORHIDI CZIGÁNY BALÁZS Vas megye kora Árpád-kori település- és birtoktörténetét vizsgálva az ezeket jelölő két tulajdonnévcsoport és a víznevek összefüggéseire világít rá (111–9). A források történeti földrajzi elemzése során a következő névkeletkezési láncolatot állítják föl: víznév → birtoknév → várnév/településnév. A *Sár* víznév kapcsán azt is feltételezik, hogy a belőle alakult birtoknév metonimikusan számos településnév alapja lett a birtoktest területén egy átmeneti időszakban, míg a sokszoros homonímia zavaróvá nem vált.

BÁBA BARBARA a földrajzi köznevek helynévalkotó szerepét és a jelentéshasadást vizsgálja ómagyar kori adatokon (121–31). Elemzésében névszociológiai tényezőkből indul ki: a jelenség a természeti nevekénél a leggyakoribb. Megállapítja, hogy a pusztai földrajzi köznevek határnévként jelennek meg a leggyakrabban. A névfajtán kívül a földrajzi köznevek speciális jelentéstartalma is szerepet játszik azok névalkotó erejében.

A még ismertetendő két tanulmány újabb kori helynevekből levont törvényszerűségeket fejteget. PÁSZTOR ÉVA a két eltérő forrástípust képviselő 18–19. századi hajdúnánási térképek és határjárási iratok névhasználatának eltéréseit veti össze (133–50). Megállapítása szerint a térképekre jellemző névszerkezetek, a körülírással névformák közelebb állnak az írásbeliséghez; sok szerkezet a név – nem név határán áll; és számottevő az idegen lejegyzők névalkotó szerepe. A határjárási levelek szövegezése és névhasználatára még ekkoriban is emlékeztet az Árpád-korból ismert formulákra, szerkezetekre.

DITRÓI ESZTER cikke a „névjárások” jellemzőinek feltárásához kötődik: a névadás regionális eltéréseinek földrajzi tagolódását mutatja be Vas megye nyugati részének jelenkori helynevei alapján (151–61). Két olyan jelenségcsokor területi megoszlását vizsgálja, amelyeket a helynévadás lexikális-morfológiai és funkcionális-szemantikai szintjén lehet megragadni: a birtoklás kifejezését és a szó szerkezetből felépülő egyrészes nevek elterjedését. Mindkét jellemző elkülönülése a Rába mente jelenséghatár voltát igazolja. E kezdeti lépések után célszerű volna a munka kiterjesztése a vizsgált régió névrendszereinek átfogóbb bemutatására, elkülönítő jegyeinek feltérképezésére, hosszabb távon pedig a magyar helynévrendszer alrendszeireinek, régióinak kimutatására is.

A periodika hatodik kötete az eddigi számok által kitaposott úton halad. A folytatás szükségességét igazolja, hogy a kiadványokat megalapozó helynévtörténeti szeminárium minden évben összegyűjti a szakma kezdő és tapasztaltabb kutatóit – az ötletek és munkatervek kimeríthetetlen tárházával. A későbbiekben megfontolható lenne a szervezők számára, hogy a rendezvény és a kötetek tárgykörét tematizálják.

HÁRI GYULA

NAMENKUNDLICHE INFORMATIONEN 95–96. (2009)

Szerkesztők: ERNST EICHLER – KARLHEINZ HENGST – DIETLIND KRÜGER

Leipziger Universitätsverlag, Leipzig. 431 lap

Tanulmányok. – Az első két tanulmány a Lipcsei Egyetem 600 éves fennállásának tiszteletére is íródott: HANS WALTHER Lipcse (Leipzig) nevének eredetét igyekszik felderíteni a legkorábbi említések alapján (11–9). Következtetése szerint az elsőként adatolható